

## ОЦІНКА РІВНЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

*ЯВОРСЬКА Т.І., Д.Е.Н., ПРОФЕСОР,  
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ  
УНІВЕРСИТЕТ ІМ. ДМИТРА МОТОРНОГО*

**Постановка проблеми у загальному вигляді.** Важливим фактором інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, формою суспільного поділу праці в аграрному секторі економіки є спеціалізація, яка є якісним показником раціонального розміщення виробництва і важливим чинником підвищення ефективності сільського господарства. Вдосконалення спеціалізації сільськогосподарських підприємств, її поглиблення - один зі шляхів досягнення господарствами більш високих економічних результатів: збільшення обсягу продукції і підвищення ефективності її виробництва. Для правильного вибору спеціалізації, оцінки її впливу на ефективність виробництва необхідно вибрати методи, за якими визначається рівень спеціалізації.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Теоретичні розробки з проблем спеціалізації аграрного сектору економіки здійснені такими відомими вченими-економістами, як В.Г. Андрійчук, І.Ф. Баланюк, І.М. Беженар, П.К. Канінський, В.В. Зіновчук, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук і ін. Впровадження цих розробок дозволяє дослідити вплив спеціалізації на ефективність і вибирати напрями її поглиблення в сільському господарстві України. Однак аналіз методів розрахунку рівня спеціалізації було виконано недостатньо.

**Формулювання цілей статті.** Для оцінки рівня при виборі спеціалізації сільськогосподарських підприємств необхідно проаналізувати методи його розрахунку з метою визначення такого, який найкраще відповідав би умовам господарської діяльності підприємства.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Для правильного визначення спеціалізації необхідно враховувати особливості сільськогосподарського виробництва. Оцінка даного процесу найчастіше виконується за двома економічними показниками: виробництво валової і товарної продукції, іноді використовуються

додаткові показники: структура товарної і валової продукції, посівних площ, поголів'я тварин, затрат праці, рівень товарності, наявність засобів виробництва, продуктивність праці, собівартість продукції, рівень рентабельності і ін. [1-3].

Існують дві тенденції розвитку спеціалізації сільськогосподарських підприємств:

– господарство спеціалізується на виробництві кількох видів товарної продукції: кількох у рослинництві та кількох у тваринництві, останнім часом більшість господарств спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва (зернових культур і соняшнику), разом з тим можуть одночасно розвиватися декілька додаткових і підсобних галузей; ця тенденція нині є основною;

– підприємство спеціалізується на виробництві одного виду продукції, при цьому виробництво здійснюється на промисловій основі з широкими міжгосподарськими зв'язками та кооперуванням.

Рівень спеціалізації аграрного підприємства найчастіше визначається за допомогою коефіцієнта спеціалізації  $K_c$  (ступеню товарного зосередження галузей):

$$K_c = \frac{100}{\sum d(2i-1)}, \quad (1)$$

де  $d$  – питома вага (частка) продукції кожної галузі в структурі товарної продукції, %;

$i$  – порядковий номер виду товарної продукції за її питомою вагою, починаючи з найвищого.

Вважається, що підприємство є багатогалузевим, коли коефіцієнт  $K_c$  не перевищує 0,20, зі слабким рівнем спеціалізації: 0,21-0,30, із середнім: 0,31-0,40, вищим середнього: 0,41-0,50, високим: 0,51-0,60, і з глибоким: понад 0,60 [1].

Частку продукції галузі в структурі товарної продукції визначають за формулою:

$$d_i = \frac{T_i}{\sum T_n}, \quad (2)$$

де  $T_i$  – чистий дохід від реалізації  $i$ -го виду продукції, грн.;

$\sum T_n$  – чистий дохід від реалізації всієї продукції, грн.

Найпростіше рівень спеціалізації виробництва можна оцінити за часткою головної галузі, однак при цьому не враховується вплив додаткових галузей. Уникнути цього можна скориставшись середньозваженою часткою.

Розробка перспективних планів розміщення і спеціалізації сільськогосподарського виробництва нині виконується із застосуванням економіко-математичних методів і використанням сучасних електронно-обчислювальних машин за допомогою системного підходу до рішення задачі по оптимізації.

Рівень територіальної спеціалізації і спеціалізації аграрних підприємств визначається за показником структури товарної продукції. Він обчислюється діленням вартості товарної продукції *ВТПг* головної галузі на вартість товарної продукції *ВТПсг* всіх галузей і виражається у відсотках:

$$ПСП = \frac{ВТПг}{ВТПсг} \times 100 \quad (3)$$

За цим рівнем прийнято вважати вузькоспеціалізованими підприємствами, в яких головна галузь займає в структурі товарної продукції 90% і більше. До підприємств, що спеціалізуються на виробництві продукції однієї галузі, відносять такі, де головна галузь в структурі товарної продукції займає понад 50 %, спеціалізованими на виробництві продукції двох галузей вважають підприємства, в яких ці галузі в сукупності займають у структурі товарної продукції більше ніж 67 %, у тому числі кожна з них не менше 25 %. У спеціалізованих господарствах на виробництві продукції трьох галузей ці показники повинні становити відповідно понад 7 % і не менше 24 %. Багатогалузовими вважають підприємства, які не підпадають під жодний з названих критеріїв.

При порівнянні кількох варіантів спеціалізації, їх ефективність визначається за формулою:

$$E = ПВП / (ППВ + K_{норм} \cdot ПКВ) \quad (4)$$

де *E* – ефективність варіанта спеціалізації;

*ПВП* – приріст валової продукції;

*ППВ* – приріст поточних витрат;

*ПКВ* – приріст капітальних вкладень;

*K<sub>норм</sub>* – нормативний коефіцієнт ефективності.

О.М. Трегуб [4] пропонує рівень спеціалізації розраховувати за ентропійним показником, що визначається за трьома критеріями: структури чистого доходу, структури собівартості продукції, структури посівних площ:

$$E(t) = 1 + \frac{\sum_{i=1}^n X_i(t) \ln X_i(t)}{\ln n}, \quad (5)$$

де  $X_i$  – потужність виробничої системи;

$n$  – кількість видів продукції,

В цьому випадку за ентропійним показником пропонується така класифікація спеціалізації підприємств: якщо показник  $E(t)$  знаходиться в межах від 0,25 до 1, то підприємство вважається вузькоспеціалізованим, від 0,15 до 0,25 – середнє спеціалізованим; від 0 до 0,15 – багатогалузевим.

Порівняльну ефективність кількох варіантів спеціалізації, що розробляється на перспективу, можна визначити за формулою:

$$E = \frac{\Pi}{Z_T + K_B + K_E} \quad (6)$$

де  $E$  – ефективність варіанта спеціалізації;

$\Pi$  – приріст валової продукції;

$Z_T$  – приріст поточних витрат;

$K_B$  – приріст суми капітальних вкладень;

$K_E$  – нормативний коефіцієнт ефективності [5].

Для більшості сільськогосподарських підприємств характерне комбіноване виробництво з розвитком декількох галузей з раціональним поєднанням головних, додаткових і підсобних галузей, яке визначається такими принципами: найвища ефективність виробництва, використання ґрунтового-кліматичних та економічних умов господарства, по можливості рівномірне і повне використання робочого ресурсу протягом року, використання побічної продукції інших галузей. При розв'язанні питань раціональної спеціалізації виробництва у сільськогосподарських підприємствах користуються критерієм та системою показників ефективності спеціалізації, які відображують ефективність використання землі, робочої сили, виробничих фондів і ін.

Однак слід зазначити, що надмірне підвищення рівня спеціалізації в нинішніх умовах господарювання може мати негативні наслідки: в тваринництві через збитковість продукції (особливо яловичини), а в рослинництві через захоплення культурами, що призводять до збіднення ґрунтів і в кінцевому результаті до зменшення врожайності через відсутність органічних добрив [6].

В умовах сільського господарства ефективність окремої галузі

певною мірою залежить від розвитку інших. Рациональне поєднання різних галузей в сільськогосподарському виробництві дозволяє послабити дію його сезонності, повніше використовувати техніку і трудові ресурси. Разом з тим є такі галузі, велика кількість яких в одному господарстві небажана. Тому необхідно встановлювати таке раціональне поєднання галузей, яке усувало б недоліки вузькоспеціалізованих господарств і дозволило б використовувати переваги великого виробництва.

Для визначення оптимального напрямку розвитку сільськогосподарського підприємства необхідно вибрати оптимальний варіант поєднання галузей при даних природно-економічних умовах, його оптимальну спеціалізацію, тобто таку структуру виробництва, яка б створювала умови для найбільш ефективного використання землі, праці, техніки та інших засобів виробництва, дозволяла б отримати максимальний обсяг продукції при наявних ресурсах і забезпечувала б мінімум витрат на одиницю продукції. Для цього будується модель оптимізації.

Зарубіжні вчені для оцінки рівня спеціалізації об'єкту (країни, регіону, підприємства) користуються спеціальними індексами. Так Палан Н. [7] аналізує декілька індексів, серед яких стандартний індекс Крюгмана:

$$K = \sum_{i=1}^l |b_i - \bar{b}_i|, \quad (7)$$

де  $b_i$  – обсяг продукції  $i$ -ї галузі об'єкта;

$\bar{b}_i$  – середній обсяг продукції  $i$ -ї галузі підприємств об'єкту.

Чим вищий цей індекс, тим вищий рівень спеціалізації об'єкту.

Даніель К. [8] виконала на базі спеціальних індексів детальний аналіз факторів, що впливають на розміщення і спеціалізацію сільського господарства у Європейському союзі (ЄС), та розрахунки, які наглядно демонструють цей вплив. Оцінка цього впливу виконана за допомогою системи індексів, що враховують всі фактори.

Індекс Тойля дозволяє виміряти концентрацію розміщення сільськогосподарської продукції в регіоні.

$$T = \sum_p \frac{ВП_p}{ВП_{\text{ЄС}}} \ln \left( \frac{ВП_p S_{\text{ЄС}}}{ВП_{\text{ЄС}} S_p} \right), \quad (8)$$

де  $ВП_p$  – валова продукція сільського господарства регіону;

$S_p$  – площа угідь регіону;

$ВП_{\text{ЄС}}$  – валова продукція сільського господарства;

$S_{\text{ЄС}}$  – площа угідь в ЄС.

Розрахунки показали, що індекси Тойля для основних сільськогосподарських продуктів ЄС становили: зернові – 0,42; яловичина – 0,50; молоко – 0,53; м'ясо птиці – 0,69; свинина – 0,76; овочі – 0,69; фрукти – 0,70; квіти – 1,26.

Рівень спеціалізації об'єкту також пропонується оцінювати індексом спеціалізації, який визначається за такою формулою:

$$Sp_p = \frac{1}{2} \sum |VP_p^i - VP^i|, \quad (9)$$

де  $VP_p^i$  – валова продукція  $i$ -го продукту об'єкту;

$VP^i$  – середня валова продукція  $i$ -го продукту в ЄС.

Одержані найменші значення індексу: для Австрії – 0,17; Швеції – 0,19; найбільші: для Ірландії – 0,40; південної Іспанії – 0,55.

Автор вважає, що використання таких індексів дозволяє дослідити багато факторів, що визначають вплив концентрації і спеціалізації на ефективність виробництва.

**Висновки.** Аналіз методів визначення рівня спеціалізації сільськогосподарського виробництва показав, що головними показниками, за якими виконується вибір спеціалізації є валова і товарна продукції. Вибір методу оцінки рівня спеціалізації залежить від умов господарювання. Врахування більшої кількості факторів, що впливають на рівень спеціалізації дозволяє раціонально будувати перспективні плани розміщення і спеціалізації сільськогосподарського виробництва.

#### Література.

1. **Андрійчук В.Г.** Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник. Київ : КНЕУ, 2013. 779 с.

2. **Беженар І.М.** Стан розвитку спеціалізації в аграрних підприємницьких структурах. *Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського.* 2016. Вип. 10. С. 128-133.

3. **Канінський П.К.** Спеціалізація сільськогосподарських підприємств: Монографія. К. : ННЦ ІАЕ, 2005. 348 с.

4. **Трегуб Е.Н.** К вопросу оценки отраслевой структуры сельскохозяйственных предприятий. *Молодой ученый.* 2016. № 9. С. 726-732.

5. **Голованова Г.Є.** Методичні підходи до оцінювання товарної спеціалізації та ефективності управління нею в аграрних підприємствах. *Вісник ХНТУСГ імені Петра Василенка.* № 193. 2018. С. 166-175.

6. **Шиян Д.В., Богданович О.А.** Спеціалізація сільськогосподарського виробництва районів Харківської області. *Вісник ХНТУСГ імені Петра Василенка.* Харків, 2018. Вип. 191. С. 98-109.

7. Palan Nicole. Measurement of Specialization. FIM-Working Paper, Vienna. No. 62. P. 39.

8. Daniel Karine. Concentration et specialization: quell schema pour l'agrsiculture communautaire? *Economie et prévision*. 2003. No. 158, pp. 105-120.

### References.

1. **Andriychuk V.G.** (2013). *Ekonomika pidpryemstv agropromyslovogo kompleksu* [Economics of agricultural enterprises]. Kyiv: KNEU, p. 779 [in Ukrainian].

2. **Bezhenar I.M.** (2016). Stan rozvytku specializaciji v agrarnyh pidpryjemnych'kyh strukturah [State of specialization development in agrarian business structures]. *Global'ni ta nacional'ni problemy ekonomiky. Mykolajivs'kyj nacional'nyj universytet imeni V.O. Subomlyns'kogo – Global and national problems of economy. Mykolajiv National University Sukhomlinsky*, issue 10, pp. 128-133 [in Ukrainian].

3. **Kanins'kyj P. K.** (2005). *Specializacija sil's'kogospodars'kyh pidpryemstv* [Specialization of agricultural enterprises]. Kyiv: NNC IAE, p. 348 [in Ukrainian].

4. **Tregub E.N.** (2016). K voprosu ocenky otraslevoj struktury sel'skohozjajstvennyh predpryjatij [On the issue of assessing the sectoral structure of agricultural enterprises]. *Molodoj uchenyj – Young scientist*, No. 9, pp. 726-732 [in Russian].

5. **Golovanova G.Je.** (2018). Metodychni pidhody do ocinjuvannja tovarnoji specializaciji ta efektyvnosti upravlinnja neju v agrarnyh pidpryemstvah [Methodical approaches to the evaluation of commodity specialization and the effectiveness of its management in agricultural enterprises] *Visnyk HNTUSG imeni Petra Vasylenka – Bulletin of the KNTUA named after Peter Vasylenko*, No. 193, pp. 166-17 [in Ukrainian].

6. **Shyjan D.V., & Bogdanovyh O.A.** (2018). Specializacija sil's'kogospodars'kogo vyrobnytva rajoniv Harkivs'koji oblasti [Specialization of agricultural production in Kharkiv region]. *Visnyk HNTUSG imeni Petra Vasylenka – Bulletin of the KNTUA named after Peter Vasylenko*, No. 191, pp. 98-109. [in Ukrainian].

7. Palan Nicole. Measurement of Specialization FIM-Working Paper, Vienna. No. 62. P. 39 [in English]

8. Daniel Karine (2003). Concentration et specialization: quell schema pour l'agrsiculture communautaire? *Economie et prévision*, No. 158, pp. 105-120 [in French].

### Анотація.

**Яворська Т.І. Оцінка рівня спеціалізації сільськогосподарського виробництва.**

У статті розглянуті методи оцінки рівня спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Описані тенденції розвитку спеціалізації. Визначені показники, за якими виконується вибір спеціалізації і розраховується її рівень. Проаналізовані різні критерії оцінки рівня спеціалізації. Визначена порівняльна ефективність декількох варіантів спеціалізації. Розглянуто зарубіжний досвід розрахунку рівнів концентрації і спеціалізації сільськогосподарського виробництва.

**Ключові слова:** сільське господарство, спеціалізація, продукція, галузь, товарна продукція.

**Аннотация.**

**Яворская Т.И. Оценка уровня специализации сельскохозяйственного производства.**

*В статье рассмотрены методы оценки уровня специализации сельскохозяйственного производства. Описанные тенденции развития специализации. Определены показатели, по которым выполняется выбор специализации и рассчитывается ее уровень. Проанализированы различные критерии оценки уровня специализации. Определена сравнительная эффективность нескольких вариантов специализации. Рассмотрен зарубежный опыт расчета уровней концентрации и специализации сельскохозяйственного производства.*

*Ключевые слова: сельское хозяйство, специализация, продукция, отрасль, товарная продукция.*

**Abstract.**

**Yavorska T.I. Assessment of the level of specialization of agricultural production.**

*The methods of estimation of level of specialization of agricultural production are considered in the article. The trends of specialization development are described. The indicators by which the choice of specialization is fulfilled and its level are calculated. Various criteria for evaluating the level of specialization are analyzed. The comparative effectiveness of several specialization options is determined. The foreign experience of calculating the levels of concentration and specialization of agricultural production is considered.*

*Key words: agriculture, specialization, products, industry, commodity products.*